

DESPRE „LIBERTATEA DE CONȘTIINȚĂ” ȘI LIBERTATEA „CREDINȚELOR RELIGIOASE”. CÂTEVA CONSIDERAȚII ȘI EVALUĂRI

Conf. univ. dr. Cătălina MITITELU

Universitatea Ovidius din Constanța

ovidiumis@yahoo.co.uk

Abstract: The „Freedom of Conscience” and the Freedom of „Religious Beliefs”. Some Considerations and Assessments

Over time, the two fundamental human freedoms, i.e. the freedom of conscience and religious freedom, have been perceived, approached and made explicit from different perspectives (historical, theological, philosophical, legal, sociological, etc.), hence the various statements both about their content and about their relationships. This has determined us to carry out a brief critical assessment in this study, which would allow the performance of the necessary corrections in the spirit of the authentic European legal culture. In fact, the latter was born in the area of the two monotheistic religions, i.e. the Mosaic religion and the Christian religion, whose spiritual and cultural-humanistic values represent the basis of the European legal culture.

Keywords: *human rights, fundamental freedoms, liberty of religion, individual, citizen*

Preliminarii

Literatura de specialitate – străină și de limbă română – ne atestă faptul că, de-a lungul secolelor, cele două libertăți fundamentale ale omului, libertatea de conștiință și libertatea religioasă, – pe care textul Constituției române o definește prin sintagma „libertatea credințelor religioase” (Art. 29) – au fost percepute, conceptualizate și exprimate în mod diferit, ceea ce a făcut ca unii juriști și, îndeosebi, constituționaliști să ajungă la concluzia că libertatea religioasă ar fi de fapt înglobată în sfera largită a libertății de conștiință, care ar fi – nici mai mult nici mai puțin – decât o

libertate „fundamentală cetățenească”¹, și nu un drept universal al omului și o libertate fundamentală a acestuia.

Așa după cum se va putea constata și din paginile studiului nostru, cele două libertăți fundamentale ale omului, recte libertatea de conștiință și libertatea de religie, aparțin mai întâi omului, și apoi locuitorilor unei cetăți-stat, ca în epoca greco-romană, sau a unui stat, ca în zilele noastre.

De altfel, și în principalele instrumente internaționale, inclusiv în cele ale Uniunii europene, care au forța lui „*jus cogens*” pentru toți oamenii din statele respective – fie ei cetățeni, apatrizi, imigranți etc. – se face referință expresă la drepturile și libertățile fundamentale ale omului², și, apoi în egală măsură, și de cele ale cetățeanului³ statului respectiv.

1. Are libertatea de conștiință un conținut mai mare decât cel al libertății religioase?!

După afirmațiile unor juriști occidentali, „... libertatea de conștiință are un conținut mai mare decât libertatea de religie”⁴, iar, după opinia altora, „dreptul la libertatea de conștiință ... este înainte de toate dreptul individului (*dell'individuo*) de a crede sau a nu crede în ceva ...”⁵. Așadar, din afirmațiile menționate rezultă faptul că libertatea de religie intră în sfera lărgită a conținutului libertății de conștiință⁶, întrucât aceasta este mai mare decât a libertății de religie⁷.

1 S. Tănăsescu, Comentariu la articolul 29, în *Constituția României revizuită. Comentarii și explicații*, Ed. All Beck, București, 2004, p. 57.

2 N. V. Dură, *Dreptul la demnitate umană (dignitas humana) și la libertate religioasă. De la „Jus naturale” la „Jus cogens”*, în *Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative*, nr. 1, 2006, p. 86-128; N. V. Dură, *Principalele organisme și organizații internaționale cu preocupări și atribuții în domeniul promovării și asigurării protecției juridice a drepturilor omului*, în *Dionysiana*, I (2007), no. 1, p. 18-25; N. V. Dură, *Les droits fondamentaux de l'homme et leur protection juridique*, în *Analele Universității Dunărea de Jos Galați, Fascicula XXII, Drept și Administrație publică*, nr. 2, 2008, p. 19-23.

3 N. V. Dură, C. Mititelu, *Human rights and their universality. From the rights of the „individual” and of the „citizen” to „human” rights*, în vol. „Exploration, Education and Progress in the third Millennium”, Proceedings vol. I, no. 4, Galați University Press, Galați, 2012, p. 103-127.

4 F. Ruffini, *La libertà religiosa. Storia dell'idea*, Ed. Feltrinelli, Milano, 1991, p. 11.

5 S. Ferrari, I. Ibán, *Diritto e religion in Europa occidentale*, Società editrice il Mulino, Milano, 1997, p. 13.

6 N. V. Dură, *The Right to the “Freedom of Conscience”, Legal Basis for the Educational and Missionary Activity of Religious Denominations*, în *Ecumeny and Law*, vol. 5, 2017, p. 147-170.

7 N. V. Dură, *Dreptul la libertatea de Religie, „fons” și „fundamentum” al celorlalte libertăți ale omului*, în *Legea și viața*, nr. 12, 2014, p. 7-12; N. V. Dură, C. Mititelu, *The Freedom of...*

Totodată, din aserțiunile lor reținem și faptul că libertatea de conștiință este întâi de toate percepută și exprimată ca fiind o libertatea a individului⁸, și nu propriu-zis a omului (a persoanei umane), singurul care a fost de altfel înzestrat cu demnitate umană⁹ atât în temeiul lui „Jus divinum” (Dreptul divin), adică al Revelației biblice¹⁰, și a lui „Jus naturale”¹¹, cât și a lui „Jus scriptum”, cunoscut în Antichitate sub numele de „Jus romanum antiquum”¹². De obicei, constituționaliștii români definesc libertatea conștiinței ca fiind, „... posibilitatea persoanei fizice de a avea și de a-și exprima în particular sau în public o anumită concepție despre lumea înconjurătoare, de a împărtăși sau nu o credință religioasă, de a aparține sau nu unui cult religios, de a îndeplini sau nu ritualul cerut de acea credință”¹³.

...7 Religion and the Right to Religious Freedom, in vol. SGEM Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism, vol. I, 2014, Albena, p. 831-838; N. V. Dură, C. Mititelu, *The right to Freedom of Religion in the Jurisprudence of the European Court*, in Journal of Danubius Studies and Research, vol. IV, nr. 1/2014, p. 141-152.

8 N. V. Dură, C. Mititelu, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, in 8th Edition of International Conference *The European Integration – Realities and Perspectives* Proceedings, Danubius University Press, Galati, 2013, p. 130-136; N. V. Dură, C. Mititelu, *The Treaty of Nice, European Union Charter of Fundamental Rights*, in 8th Edition of International Conference *The European Integration – Realities and Perspectives* Proceedings, Danubius University Press, Galati, 2013, p. 123-129.

9 N. V. Dură, *Man in the view of some Christian Theologians with Philosophical Background*, în Annals of the Academy of Romanian Scientists, Series on Philosophy, Psychology, Theology and Journalism, vol. 5, nr. 1-2, 2013, p. 75-97; N. V. Dură, „Persoana” umană, și libertățile ei fundamentale, în percepția gândirii filosofice și juridice europene, în Studii juridice universitare, nr. 3-4, VI, 2013, p. 106-121; N. V. Dură, *The „Man” and His Creation in the Perception of „Creationism” and „Evolutionism”. Contributions of „Christian Philosophy”*, in Philosophical-Theological Review, no. 4, 2014, p. 9-27; N. V. Dură, *The Universal Declaration of Human Rights*, in EIRP Proceedings Vol. 10, Danubius University Press, Galati, 2015, p. 235-242.

10 N. V. Dură, *Thinking of Some Fathers of the Ecumenical Church on the Law*, in Christian Researches, VI, 2011, p. 230-245; N. V. Dură, *The Right and its Nature in the Perception of the Roman Jurisprudence and of the Great Religions of the Antiquity*, in vol. Rethinking Social Action. Core Values, coord. A. Sandu et all., Medimond, Bologna, 2015, p. 517-524; N. V. Dură, *The Right to Religion: Some Consideration of the Principal International and European Juridical Instruments*, in Religion and Equality. Law in conflict, ed. by W. C. Durham Jr. and D. Thayer, Routledge, UK, 2016, p. 15-24.

11 A se vedea N. V. Dură, „Justitia” and „Aequitas” in the perception of the Greek philosophers and of the Roman jurists, in Teologia Młodych, no. 4 (2015), p. 4-9; N. V. Dură, *Loi morale, naturelle, source du Droit naturel et de la Morale chrétienne*, in vol. La morale au crible des religions (Studia Arabica XXI), coord. M. Th. Urvoy, Éditions de Paris, 2013, p. 213-233.

12 N. V. Dură, „Jus” (Law) and „Justitia” (Justice) in the Roman legal experts’ perception. Reflections and evaluations, in Logos Universality Mentality Education Novelty: Law, 2019, Vol. 7, Issue 2, p. 45-56.

13 S. Tănăsescu, Comentariu la Articolul 29, în *Constituția României revizuită. Comentarii și explicații*, ..., p. 57.

După cum se poate constata, libertatea de credință, sau libertatea religioasă, ar fi deci înscrisă în sfera libertății de conștiință, și, în consecință, integrată în conținutul ei, și, ipso facto, statutul ei identitar ar fi de fapt asimilat organic cu cel al libertății de conștiință.

Sub impactul aceleiași literaturi occidentale de specialitate, constituționaliștii români au afirmat că libertatea conștiinței ar fi – nici mai mult nici mai puțin – decât „... o libertatea fundamentală cetățenească”, și care „are un conținut complex, deoarece aceasta „... încorporează mai multe aspecte, mai multe libertăți”, printre care și libertatea religioasă. De unde, deci, și concluzia domniilor lor că „... aceste aspecte sunt și trebuie analizate numai împreună pentru că există și se pot concretiza numai împreună și pentru că ele configurează din punct de vedere juridic un singur drept o singură libertate”¹⁴. Cu alte cuvinte, din punct de vedere juridic n-ar exista decât o singură libertate fundamentală cetățenească, și anume „libertatea de conștiință”, fiindcă „libertatea credințelor religioase” – prevăzută de articolul 29, al. 1 din Constituția României – adică libertatea de religie sau libertatea religioasă¹⁵ s-ar afla „ab initio” înglobată în sfera lărgită a libertății de conștiință.

În realitate, libertatea religioasă este de fapt „fons” și „fundamentum” al tuturor celorlalte libertăți ale omului, fiindcă doar prin acest fel de libertate omul poate să-și manifeste adorarea sa față de Creatorul său, adică față de „Jahve”.

După afirmațiile unor juriști români, „scopul dispozițiilor ... articolului 29 din Constituția României”¹⁶ n-ar fi altul decât acela prevăzut „de articolul 18 din Declarația universală a drepturilor omului” și de „articolul 9 din Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului”¹⁷, și anume acela de „... protejare și garantare a libertății individuale de gândire, de conștiință și de religie”¹⁸.

14 S. Tănăsescu, Comentariu la Articolul 29, în *Constituția României revizuită*, ..., p. 57.

15 A se vedea N. V. Dură, *Despre libertatea religioasă și regimul ei juridic. Considerații și evaluări*, în *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, nr. 2 (36) 2019, p. 25-31; N. V. Dură, *About the Freedom of Religion and the Laicity. Some Considerations on the Juridical and Philosophical Doctrine*, în *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, vol. 13, no. 4, 2019, p. 156-164; N. V. Dură, *Despre drepturile și libertățile omului prevăzute în textul constituțional român. Considerații și evaluări*, în *Revista Națională de Drept*, nr. 10-12, 2019, p. 53-63; N. V. Dură, *The right to freedom of religion*, in *Annales Canonici*, 10 (2014), p. 27-40.

16 T. Toader, M. Safta, *Constituția României*, Ed. Hamangiu, București, 2015, p. 143.

17 *Ibidem*, p. 143.

18 *Ibidem*, p. 143.

Prin urmare, atât în textul principalelor instrumente internaționale¹⁹, cât și în cele ale Uniunii europene²⁰, se face o distincție clară între cele trei libertăți fundamentale ale omului, și anume libertatea de gândire, de conștiință și de religie, cărora le recunosc de altfel atât o identitate proprie, cât și un statut juridic bine precizat.

De altfel, în toate aceste instrumente internaționale și în cele ale Uniunii europene nu se face nici cea mai mică aluzie la așa-zisa libertate fundamentală cetățenească, ci, peremptoriu, la toate aceste trei libertăți, catalogate pe bună dreptate ca fiind libertăți fundamentale ale omului.

2. Cele două libertăți (de conștiință și de religie) sunt drepturi fundamentale ale omului sau ale individului și ale cetățeanului?!

Prin legea Republicii franceze, din anul 1905, privind separarea Statului de Biserică, „Republica nu recunoaște (și cu atât mai puțin să subvenționeze) nici o confesiune religioasă, ci garantează doar drepturile indivizilor și bunurile lor personale”²¹. Legea a avut de altfel în vedere doar pe „individ” și pe „cetățean”, nu și pe „om”.

Printr-o astfel de prevedere (cf. Art. 2 din Legea din 1905) – care în era noastră, adică a globalizării, a dus în unele locuri până la interzicerea dreptului Bisericii de a vesti Evanghelia lui Hristos²² – s-a afirmat de fapt principiul discriminării²³ pe baza apartenenței la un cult religios.

19 N. V. Dură, C. Mititelu, *The human fundamental rights and liberties in the Text of some Declarations of the Council of Europe*, în *Proceedings of the International Conference „Exploration, Education and Progress in the Third Millennium”*, (Galati, 2013), vol. I, no. 5, Ed. ProUniversitaria, București, 2015, p. 7-22; N. V. Dură, „Rights”, „Freedoms” and „Principles” Set out in the *Charter of Fundamental Rights of the EU*, în *Journal of Danubius Studies and Research*, vol. VI, nr. 2 (2016), p. 166-175.

20 N. V. Dură, *The Fundamental Rights and Liberties of Man in the E.U. Law*, în *Dionysiana*, IV, no. 1 / 2010, p. 431-464; N. V. Dură, *General Principles of European Union Legislation Regarding the Juridical Protection of the Human Rights*, în *Journal of Danubius Studies and Research*, vol. III, nr. 2/2013, p. 7-14; C. Mititelu, *Provisions of Principle with European Constitutional Value on the “Person’s” Right to Freedom and Security*, în *Journal of Danubius Studies and Research*, vol. VI, nr. 2 (2016), p. 158-165.

21 S. Ferrari, I. Ibán, *Diritto e religion in Europa occidentale, ...*, p. 11.

22 C. Mititelu, *The “Globalization Era” and the Right of the Church to Preach the Gospel to All Peoples. Canonical-Juridical Considerations and Assessments*, în *Ecumeny and Law*, vol. 5, 2017, p. 127-146.

23 N. V. Dură, *Proselytism and the Right to Change Religion: The Romanian Debate*, în vol. *Law and Religion in the 21st Century. Relations between States and Religious Communities*, ed. by S. Ferrari and R. Cristofori, Ashgate Publishing Limited, England, 2010, p. 279-290; N. V. Dură, *Rules of national and international law prohibiting all forms of discrimination based on religion or religious belief*, în *Annales Canonici*, 12 (2016), p. 45-64.

Așa după cum au remarcat și unii juriști occidentali, Legea Republicii franceze din anul 1905 a avut de fapt ca scop „separarea între Biserică și Stat și tendința de a întemeia și a direcționa normele de drept, privind profesiunile, la un drept comun al Asociațiilor (religioase) care, în aspectele lor fundamentale, se structuraseră pe baza legii din anul 1901”²⁴.

În temeiul dreptului natural la libertatea de conștiință, legiuitorul francez din anul 1905 a lăsat însă în vigoare „Concordatul cu Biserica catolică”, în baza căruia Bisericile din provinciile Alsacia și Mosela au continuat să se bucure „de vechiul lor regim local”²⁵.

În fine, în anul 1924 statul francez recunoștea Vaticanului și posibilitatea de a crea „asociații docezane”, care fuseseră desființate prin legile din 1901 și 1905, și care, prin regimul juridic al asociațiilor religioase prevăzut de acestea, „edificiile de cult ale Bisericii catolice deveniseră proprietatea Statului și a Comunelor”²⁶.

În plus legiuitorul făcea referire expresă la dreptul fundamental al cetățeanului și al individului, dar nu și al omului, noțiune pe care atât J. J. Rousseau (1712-1778), cât și alți ideologi precursori ai Revoluției franceze (1789), au evitat să o folosească, preferând constant pe cea de „individ” și de „cetățean”.

După opinia lui Rousseau, membri unui Stat au statutul de „indivizi”²⁷, iar „asociații ... corpului politic” pe cel de „cetățeni, întrucât aceștia participă la autoritatea suverană (a Statului)”²⁸, și au statutul de „supuși” ai acestuia, „întrucât se supun legilor statului”²⁹.

În lumea juriștilor europeni s-a acreditat ideea că despre dreptul individului la libertatea religioasă s-ar fi vorbit pentru prima dată „... în Iluminism, în Liberalism, în Revoluția de la 1789”³⁰, de unde și faptul că, „cu astfel de origini, libertatea religioasă a ajuns să fie concepută ca un drept fundamental al individului”³¹.

24 S. Ferrari, I. Ibán, *Diritto e religion in Europa occidentale, ...*, p. 58.

25 P. Valdrini et. all, *Droit canonique*, Ed. Dalloz, Paris, 1989, p. 528-545.

26 S. Ferrari, I. Ibán, *Diritto e religion in Europa occidentale, ...*, p. 59.

27 J.J. Rousseau, *Despre contractul social sau Principiile dreptului politic*, trad. L. Pricop, Ed. Cartex, București, 2017, p. 31.

28 J.J. Rousseau, *Despre contractul social ...*, p. 36.

29 Ibidem.

30 S. Ferrari, I. Ibán, *Diritto e religion in Europa occidentale, ...*, p. 44.

31 Ibidem.

Impactul acestei doctrine îl putem identifica până și în „legislația europeană, modernă”³², conform căreia „Statul ... poate să atribuie fiecărui individ o părțică de libertate, pentru a-l determina astfel să se comporte conform convingerilor sale personale atunci când este vorba despre rațiunea prezenței sale în istorie. Adică, totul se reduce – constata un jurist italian – la garantarea dreptului fundamental al libertății religioase (il diritto fondamentale di libertà religiosa)”³³.

Dreptul la religie și la libertatea religioasă – care presupune întâi de toate, garantarea și asigurarea protecției juridice a dreptului la libertatea de conștiință – nu poate fi pus doar pe seama unui „individ”, deoarece „religia nu este prezentă în istorie doar datorită faptului că un individ a pus o întrebare cu conținut religios într-un sens sau altul, ci datorită faptului că o serie de indivizi s-au unit motivați de credința lor religioasă și au creat o organizare ierarhică, care a acționat ca un instrument de putere. Religia prezentă în istoria Europei – afirma juristul Silvio Ferrari – și a luat forma de Biserică, de confesiune religioasă”³⁴. De unde, imposibilitatea de-a considera că dreptul la libertatea de conștiință sau la libertatea de religioasă, ar aparține unui „individ”, și nu unui „om”.

3. De la noțiunea de „prosopon” (persoană) la cea de „individ”

Noțiunea de „prosopon” (persoană) – folosită de filosofia antică, de limbă greacă, – a fost redată în limba latină prin „persona/ae”, care desemna de fapt masca folosită la teatru. În epoca Renașterii, a fost vehiculată cu precădere noțiunea de „persoană”, și nu cea de „individ”.

Noțiunea de „persoană” – care a fost utilizată de filosofia de limbă greacă încă din epoca lui Platon și Aristotel – a fost pusă în circulație încă din secolele III-IV și de către teologii creștini, de formație filosofică sau juridică, care, printre altele, știau că „prin Botez, omul este recunoscut – se preciza într-un text juridic al Bisericii Apusene din primul mileniu – ca persoană în Biserica lui Hristos”³⁵.

32 S. Ferrari, I. Ibán, *Diritto e religion in Europa occidentale*, ..., p. 44.

33 S. Ferrari, I. Ibán, *Diritto e religion in Europa occidentale*, ..., p. 44.

34 S. Ferrari, I. Ibán, *Diritto e religion in Europa occidentale*, ..., p. 45.

35 Apud G. Le Bras, *La personne dans le droit classique de l'Église*, în vol. *Problèmes de la personne*, I. Meyerson (coord.), Paris, La Haye, 1973, p. 193.

De altfel, după învățătura Bisericii Ecumenice omul a fost creat după „εἰκόνα τοῦ Θεοῦ” (chipul lui Dumnezeu) (II Cor. 4:4), adică „chip” îndumnezeit „κατὰ χάριν” (după har)³⁶.

Cele două libertăți sunt „de jure” și „de facto” libertăți ale „omului”, de care se pot însă bucura atât „individul”, cât și „cetățeanul”, dar în nici un caz acestea nu pot fi doar apanajul acestora, așa după cum s-a propagat eronat de unii exponenți ai Iluminismului și ai Revoluției franceze (1789). Deși reprezentanții Iluminismului și ai Revoluției franceze s-au revendicat a fi și ei propagatori și apărători ai drepturilor omului conform normelor prevăzute de „jus naturale”, în realitate, omul a fost aservit de aceștia ideologiei regimurilor statale din „illo tempore” printr-un simplu „Contract social”, iar statutul juridic și civic al omului a fost redus de fapt la acela de subiect al statului, ale cărui norme de drept nu mai țineau seama și de cele prevăzute de „jus divinum” și de „dreptul natural” autentic, în conținutul căruia aflăm și norme cu conținut religios-moral. Tocmai lipsa acestor norme avea să ducă și la o denaturare a percepției privind raportul relațional dintre cele două libertăți, de conștiință și de religie.

Despre noțiunea de individ trebuie știut faptul că aceasta a circulat înainte de epoca Renașterii, fiind într-adevăr „folosită în limbajul secolelor XI-XII”³⁷, iar „în secolele al XII-lea și al XIII-lea s-a făcut de fapt o descoperire a personalității și individualității”³⁸, despre care se făcuse referință și în „Confesiunile” Fericitului Augustin († 430), și sub impactul acestora și de către Petrarca (1304-1374). Dar, în timp ce „Augustin se deschide în fața lui Dumnezeu și aspiră la contopirea cu El, Petrarca se concentrează asupra eului propriu ...”³⁹, individului, iar libertatea religioasă avea să fie concepută ca un drept al individului (cetățeanului), și nu al „omului”.

4. Noțiunea de „om”, și prevalența ei în textul principalelor instrumente internaționale și ale Uniunii Europene

Așa după cum am menționat și în rândurile de mai sus, noțiunea de „om” a fost frecvent folosită atât în textul principalelor instrumente

36 Sf. Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, după principiile puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, vol. I, Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2002, p. 90.

37 C. Morris, *The Discovery of the Individual, 1050-1200*, Londra, 1972, p. 3sq.

38 A. J. Gurjewitsch, *Individul în Evul Mediu european*, trad. H. Neumann, Ed. Polirom, Iași, 2004, p. 258.

39 Ibidem.

internaționale, cât și în cele ale Uniunii europene. De exemplu, în Declarația Universală a Drepturilor Omului (New York, 1948), în cele două Pacte internaționale adoptate și publicate de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite (New York, 1966) etc., în Convenția europeană a drepturilor omului (Roma, 1950), în Tratatul instituind o Constituție pentru Europa, adoptat la Roma în anul 2004 și publicat la Lisabona în anul 2007 cu unele mici modificări etc., se face referire expresă la „om”, și nu la „individ”.

Mai mult, în textul celor două versiuni ale acestui Tratat – alias „Constituția pentru Europa”⁴⁰ – adică cea publicată la Roma în anul 2004 și la Lisabona în anul 2007 – nu aflăm noțiunea de „cetățean”, ci doar pe aceea de „cetățenie (citoyenneté) a Uniunii Europene”, prin care se urmărește atât întărirea protecției „drepturilor și intereselor Statelor membre...” (Art. B.), cât și nediscriminarea persoanelor fizice sau juridice din Statele U.E. în virtutea cetățeniei lor.

Unii juriști au ținut să precizeze faptul că nediscriminarea bazată pe cetățenie este doar „complementară libertăților fundamentale, și nu reglementează, practic, un drept al omului”⁴¹. Și, totuși, în literatura românească, de specialitate, continuă să fie cu preponderență utilizată noțiunea de „cetățean”, și nu aceea de „om”, de „persoană” sau de „ființă umană”⁴², deși este admis faptul că nediscriminarea nu poate fi redusă doar la statutul juridic de individ sau de cetățean, fiindcă aceasta trebuie să aibă în vedere și pe apatrizi, imigranți, refugiați etc., care întâi de toate sunt ființe umane, adică „oameni”, de unde și concluzia că termenul adecvat nu poate fi decât acela de „om”, de „persoană umană”, și nu atribuit unor subiecți de drept ai unui Stat, numiți cetățeni sau indivizi.

5. Câteva considerații concludive

Aceste precizări noționale sau de doctrină juridică – fie ele și succinte – au desigur darul să ne ajute să înțelegem că nu putem vorbi despre

40 Vezi, N. V. Dură, *Drepturile și libertățile omului în gândirea juridică europeană. De la „Justiniani Institutiones” la „Tratatul instituind o Constituție pentru Europa”*, în *Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative*, nr. 1, 2006, p. 129-151.

41 I. Gălea et al., *Tratatul instituind o Constituție pentru Europa*, Ed. All Beck, București, 2005, p. 24.

42 N. V. Dură, C. Mititelu, *Principii și norme ale Dreptului Uniunii Europene privind drepturile omului și protecția lor juridică*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2014, p. 54.

libertatea de conștiință și de libertatea credințelor religioase fără să ținem seama de faptul că acestea sunt de fapt două libertăți fundamentale ale „omului”, și că doar „in extenso” acestea pot fi puse și pe seama individului sau cetățeanului, fiindcă și aceștia sunt – înainte de toate – „oameni”. Dar, nici această realitate nu poate justifica aserțiunea unor juriști, din zilele noastre, că libertatea de conștiință este „o libertate fundamentală cetățenească”, fiindcă, întâi de toate, aceasta este o libertate fundamentală a omului.

Așa se și explică faptul că cele două libertăți, de conștiință și de religie, se află într-o existență relațională, fiindcă au același subiect de drept, recte omul, și că ambele au o identitate și un statut juridic propriu.

Ideea de libertate religioasă a fost identificată cu libertatea de conștiință de-abia în secolul al XVI-lea și, de atunci, această idee a constituit într-adevăr, „sursa a numeroase confuziuni”, împotriva cărora Guy De Broglie afirma că „se cuvine să protestăm neîncetat”⁴³, deoarece, „... dreptul la libertatea religioasă nu se întemeiază pe respectul datorat conștiinței ..., ci pe cel al persoanei umane și al autonomiei sale”⁴⁴.

De unde și constatarea că „... obiectul propriu-zis al dreptului este de fapt libertatea fiecăruia de-a opta, în materie religioasă, în sensul în care îi convine, și, ca atare, fie în conformitate cu conștiința sa, fie chiar împotriva ei”⁴⁵. De altfel, „dreptul natural al omului de a fi liber să-și practice religia pe care o dorește”⁴⁶ a fost invocat și, împotriva statului roman persecutor de Tertulian și Lactanțiu cu o claritate și o fermitate remarcabilă⁴⁷, al cărui ecou îl vom găsi de-abia înainte de „epoca modernă”.

Într-adevăr, Tertulian († 240) și Lactanțiu († 325) au fost doi dintre celebrii juriști creștini care au cerut „statului roman persecutor” și respectarea normelor dreptului natural privind dreptul la libertatea religioasă al oricărui om, indiferent de etnia sa, originea sa socială și de statutul său juridic sau civic.

Acest drept natural îl vom găsi reafirmat – în secolele XVI-XVII – și de Școala de teologie și drept de la Salamanca, ai cărei corifei, teologi

43 G. De Broglie, S. J., *Problèmes chrétiens sur la liberté religieuse*, Ed. Beauchesne, Paris, 1964, p. 153.

44 Ibidem, p. 156.

45 Ibidem.

46 G. De Broglie, S. J., *Problèmes chrétiens*, ..., p. 159.

47 G. De Broglie, S. J., *Problèmes chrétiens*, ..., p. 159.

cu solide cunoștințe de drept divin și roman, au reactivat importanța dreptului natural ca temei al drepturilor fundamentale ale omului, printre care la loc de frunte se înscriu și cele două libertăți, adică libertatea de conștiință și libertatea religioasă.

Referințe bibliografice

- *Constituția României revizuită. Comentarii și explicații*, Ed. All Beck, București, 2004.
- De Broglie, S. J. (1964) *Problèmes chrétiens sur la liberté religieuse*, Ed. Beauchesne, Paris.
- Dură, N. V. (2006) *Dreptul la demnitate umană (dignitas humana) și la libertate religioasă. De la "Jus naturale" la "Jus cogens": Analele Universității Ovidius*. Seria: Drept și Științe Administrative, 1, 86-128.
- Dură, N. V. (2006) *Drepturile și libertățile omului în gândirea juridică europeană. De la „Justiniani Institutiones” la „Tratatul instituind o Constituție pentru Europa”*: Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative, 1, 129-151.
- Dură, N. V. (2007) *Principalele organisme și organizații internaționale cu preocupări și atribuții în domeniul promovării și asigurării protecției juridice a drepturilor omului: Dionysiana*, 1, 18-25.
- Dură, N. V. (2008) *Les droits fondamentaux de l'homme et leur protection juridique: Analele Universității Dunărea de Jos Galați, Fascicula XXII*, Drept și Administrație publică, 2, 19-23.
- Dură, N. V. (2010) *Proselytism and the Right to Change Religion: The Romanian Debate: Law and Religion in the 21st Century. Relations between States and Religious Communities*, ed. by S. Ferrari and R. Cristofori, Ashgate Publishing Limited, England, 279-290.
- Dură, N. V. (2010) *The Fundamental Rights and Liberties of Man in the E.U. Law: Dionysiana*, IV, 1, 431-464.
- Dură, N. V. (2011) *Thinking of Some Fathers of the Ecumenical Church on the Law: Christian Researches*, VI, 230-245.
- Dură, N. V. (2013) *„Persoana” umană, și libertățile ei fundamentale, în percepția gândirii filosofice și juridice europene: Studii juridice universitare*, 3-4, 106-121.
- Dură, N. V. (2013) *General Principles of European Union Legislation Regarding the Juridical Protection of the Human Rights: Journal of Danubius Studies and Research*, III, 2, 7-14.
- Dură, N. V. (2013) *Loi morale, naturelle, source du Droit naturel et de la Morale chrétienne: La morale au crible des religions*, coord. M. Th. Urvoy, Éditions de Paris, 213-233.

- ✦ Dură, N. V. (2013) *Man in the view of some Christian Theologians with Philosophical Background: Annals of the Academy of Romanian Scientists, Series on Philosophy, Psychology, Theology and Journalism*, 1-2, 75-97.
- ✦ Dură, N. V. (2014) *Dreptul la libertatea de Religie, „fons” și „fundamentum” al celorlalte libertăți ale omului: Legea și viața*, 12, p. 7-12.
- ✦ Dură, N. V. (2014) *The „Man” and His Creation in the Perception of „Creationism” and „Evolutionism”. Contributions of “Christian Philosophy”*: *Philosophical-Theological Review*, 4, 9-27.
- ✦ Dură, N. V. (2014) *The right to freedom of religion: Annales Canonici*, 10, 27-40.
- ✦ Dură, N. V. (2015) *“Justitia” and “Aequitas” in the perception of the Greek philosophers and of the Roman jurists: Teologia Mlodych*, 4, 4-9.
- ✦ Dură, N. V. (2015) *The Right and its Nature in the Perception of the Roman Jurisprudence and of the Great Religions of the Antiquity: Rethinking Social Action. Core Values*, coord. A. Sandu et all., Medimond, Bologna, 517-524.
- ✦ Dură, N. V. (2015) *The Universal Declaration of Human Rights: EIRP Proceedings Vol. 10*, Danubius University Press, Galati, 235-242.
- ✦ Dură, N. V. (2016) *„Rights”, „Freedoms” and „Principles” Set out in the Charter of Fundamental Rights of the EU: Journal of Danubius Studies and Research*, VI, 2, 166-175.
- ✦ Dură, N. V. (2016) *Rules of national and international law prohibiting all forms of discrimination based on religion or religious belief: Annales Canonici*, 12, 45-64.
- ✦ Dură, N. V. (2016) *The Right to Religion: Some Consideration of the Principal International and European Juridical Instruments: Religion and Equality. Law in conflict*, ed. by W. C. Durham Jr. and D. Thayer, Routledge, UK, 15-24.
- ✦ Dură, N. V. (2017) *The Right to the “Freedom of Conscience”, Legal Basis for the Educational and Missionary Activity of Religious Denominations: Ecumeny and Law*, 5, 147-170.
- ✦ Dură, N. V. (2019) *„Jus” (Law) and „Justitia” (Justice) in the Roman legal experts’ perception. Reflections and evaluations: Logos Universality Mentality Education Novelty: Law*, 7, 2, 45-56.
- ✦ Dură, N. V. (2019) *About the Freedom of Religion and the Laicity. Some Considerations on the Juridical and Philosophical Doctrine: Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 13, 4, 156-164.
- ✦ Dură, N. V. (2019) *Despre drepturile și libertățile omului prevăzute în textul constituțional român. Considerații și evaluări: Revista Națională de Drept*, 10-12, 53-63.

- ✦ Dură, N. V. (2019) *Despre libertatea religioasă și regimul ei juridic. Considerații și evaluări*: Jurnalul juridic național: teorie și practică, 2 (36), 25-31.
- ✦ Dură, N. V., Mititelu, C. (2012) *Human rights and their universality. From the rights of the „individual” and of the „citizen” to „human” rights: “Exploration, Education and Progress in the third Millennium”*, I, 4, Galati University Press, Galați, 103-127.
- ✦ Dură, N. V., Mititelu, C. (2013) *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: The European Integration – Realities and Perspectives Proceedings*, Danubius University Press, Galati, 130-136.
- ✦ Dură, N. V., Mititelu, C. (2013) *The Treaty of Nice, European Union Charter of Fundamental Rights: The European Integration – Realities and Perspectives Proceedings*, Danubius University Press, Galati, 123-129.
- ✦ Dură, N. V., Mititelu, C. (2014) *Principii și norme ale Dreptului Uniunii Europene privind drepturile omului și protecția lor juridică*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța.
- ✦ Dură, N. V., Mititelu, C. (2014) *The Freedom of Religion and the Right to Religious Freedom: Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism*, I, 831-838.
- ✦ Dură, N. V., Mititelu, C. (2014) *The right to Freedom of Religion in the Jurisprudence of the European Court: Journal of Danubius Studies and Research*, IV, 1, 141-152.
- ✦ Dură, N. V., Mititelu, C. (2015) *The human fundamental rights and liberties in the Text of some Declarations of the Council of Europe: „Exploration, Education and Progress in the Third Millennium”*, Ed. ProUniversitaria, București, 5, 7-22.
- ✦ Ferrari, S., Ibán, I. (1997) *Diritto e religione in Europa occidentale*, Società editrice il Mulino, Milano.
- ✦ Gâlea, I. et al. (2005) *Tratatul instituind o Constituție pentru Europa*, Ed. All Beck, București.
- ✦ Gurjewitsch, A. J. (2004) *Individul în Evul Mediu european*, trad. H. Neumann, Ed. Polirom, Iași.
- ✦ Le Bras, G. (1973) *La personne dans le droit classique de l'Église: Problèmes de la personne*, I. Meyerson (coord.), Paris, La Haye.
- ✦ Mititelu, C. (2016) *Provisions of Principle with European Constitutional Value on the „Person's” Right to Freedom and Security: Journal of Danubius Studies and Research*, VI, 2, 158-165.
- ✦ Mititelu, C. (2017) *The “Globalization Era” and the Right of the Church to Preach the Gospel to All Peoples. Canonical-Juridical Considerations and Assessments*. *Ecumeny and Law*, 5, 127-146.

- ✦ Morris, C. (1972) *The Discovery of the Individual, 1050-1200*, Londra.
- ✦ Rousseau, J.J. (2017) *Despre contractul social sau Principiile dreptului politic*, trad. L. Pricop, Ed. Cartex, București.
- ✦ Ruffini, F. (1991) *La libertà religiosa. Storia dell'idea*, Ed. Feltrinelli, Milano.
- ✦ Simeon, Sf. (2002) *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, după principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, vol. I, Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava.
- ✦ Toader, T., Safta, M. (2015) *Constituția României*, Ed. Hamangiu, București.